

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «НЕПРАВОМІРНА ВИГОДА»: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

ON THE DEFINITION OF THE CONCEPT OF “UNLAWFUL BENEFIT”: CRIMINAL LEGAL ASPECT

Луцький Р.П., д.ю.н., професор,
директор

Науково-дослідний інститут імені Академіка Івана Луцького Університету Короля Данила

ORCID ID: 0000-0001-9558-3699

У статті здійснено комплексний кримінально-правовий аналіз поняття «неправомірна вигода» як ключової ознаки кримінальних правопорушень пов'язаних з корупцією. Визначено нормативне підґрунтя впровадження цього терміну в українське законодавство, що стало результатом імплементації положень, передбачених Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією (ETS 173), Додатковим протоколом до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 191). Розкрито зміст поняття «вигода» як багатоаспектної категорії, яка охоплює як матеріальні (грошові кошти, майно, пільги), так і нематеріальні (послуги, нематеріальні активи, переваги) блага. Особливу увагу приділено проблемі визначення критерію «неправомірності» вигоди, що є вирішальним для правильної кримінально-правової кваліфікації діянь передбаченого статтею 368 КК України. Проаналізовано наукові підходи щодо сутності поняття «неправомірності», яке в чинному законодавстві розкривається через конструкцію «без законних на те підстав». Аргументовано, що ця формула є оціночною, недостатньо чіткою та створює складнощі для правозастосування. З урахуванням сучасної практики та наукових підходів запропоновано варіанти вдосконалення законодавчого формулювання з метою підвищення нормативної визначеності, зниження ризиків зловживань та забезпечення принципу правової визначеності. У статті обґрунтовується доцільність збереження широкого переліку об'єктів неправомірної вигоди, що забезпечує гнучкість і ефективність боротьби з різними проявами корупції. Водночас наголошується на необхідності конкретизації критеріїв неправомірності вигоди через прив'язку до меж службових повноважень посадової особи, що сприятиме уніфікації правозастосування та підвищенню довіри до правової системи загалом.

Ключові слова: неправомірна вигода, корупція, кримінальні правопорушення, законні підстави, правова визначеність, антикорупційне законодавство.

The article provides a comprehensive criminal law analysis of the concept of "unlawful benefit" as a key element of criminal offenses related to corruption. The normative basis for the introduction of this term into Ukrainian legislation is identified, which resulted from the implementation of the provisions set forth in the United Nations Convention against Corruption, the Criminal Law Convention on Corruption (ETS 173), and the Additional Protocol to the Criminal Law Convention on Corruption (ETS 191). The content of the term "benefit" is revealed as a multifaceted category that includes both material (monetary funds, property, privileges) and immaterial (services, intangible assets, advantages) values. Particular attention is given to the problem of defining the criterion of "unlawfulness" of such a benefit, which is crucial for the correct criminal law qualification of acts under Article 368 of the Criminal Code of Ukraine. The article analyzes scholarly approaches to the concept of "unlawfulness", which is currently defined in legislation through the phrase "without lawful grounds". It is argued that this formulation is evaluative, insufficiently clear, and creates challenges for legal enforcement. Based on current practice and academic perspectives, the article proposes ways to improve the legislative definition in order to enhance legal certainty, reduce the risk of abuse, and ensure the principle of the rule of law. The article substantiates the advisability of maintaining a broad list of objects that may constitute unlawful benefits, as this ensures flexibility and effectiveness in combating various manifestations of corruption. At the same time, it emphasizes the need to specify the criteria of unlawfulness by linking them to the scope of official authority of the public official, which would contribute to the unification of legal practice and increased public trust in the legal system overall.

Key words: unlawful benefit, corruption, criminal offenses, lawful grounds, legal certainty, anti-corruption legislation.

Постановка проблеми. Проблема ефективної протидії корупції залишається однією з найактуальніших для сучасної правової системи України, особливо в умовах реформування державних інституцій та інтеграції в європейський правовий простір. Одним із ключових інструментів у боротьбі з корупційними кримінальними правопорушеннями є чітке законодавче визначення їх елементів складу, зокрема такого поняття, як «неправомірна вигода». Саме цей термін замінив раніше вживане поняття «хабар» у кримінальному законодавстві, що мало на меті не лише розширити предмет охоплення корупційних злочинів, а й привести національні норми у відповідність до міжнародних стандартів.

Однак попри закріплення поняття «неправомірна вигода» в законодавстві, його зміст залишається недостатньо чітким і однозначним. Особливі труднощі викликає з'ясування ознак неправомірності вигоди, оскільки формула «без законних на те підстав» має оціночний характер, що ускладнює правозастосування, породжує неоднозначну судову практику і створює потенційні ризики для зловживань як з боку правоохоронних органів, так і з боку правопорушників. Крім того, відсутність єдиних підходів до тлумачення цього поняття у теорії кримінального права перешкоджає формуванню стабільної доктрини та ефек-

тивної кримінально-правової політики у сфері боротьби з корупцією.

У зв'язку з цим виникає об'єктивна потреба у поглибленому аналізі поняття «неправомірна вигода» через призму кримінально-правового підходу, з урахуванням теоретичних напрацювань, практики його застосування та міжнародних стандартів, з метою уточнення і конкретизації його змісту для забезпечення правової визначеності та ефективності кримінально-правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика неправомірної вигоди як одного з ключових елементів кримінальних правопорушень пов'язаних з корупцією привертає значну увагу науковців, правознавців та практиків у сфері кримінального та антикорупційного права. Визначення поняття «неправомірна вигода», межі його застосування, а також розмежування з суміжними правовими категоріями залишаються предметом дискусій у науковій літературі та судовій практиці. Серед авторів, які досліджували цю тематику, варто відзначити: Гродецький Ю.В. Загорюнюк С.О. Пушкар О.А. Харченко В.Б. та інші.

Метою написання статті є здійснення комплексного аналізу поняття «неправомірна вигода» як ключової ознаки досліджуваних кримінальних правопорушень, виявлення проблем і прогалин у його законодавчому

визначенні та тлумаченні, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення відповідних правових норм з метою забезпечення їхньої чіткості, правової визначеності та ефективного застосування на практиці.

Виклад основного матеріалу. Проблема корупції залишається однією з ключових викликів для правової системи України, що зумовлює необхідність удосконалення механізмів протидії корупційним кримінальним правопорушенням. Важливим етапом у цьому процесі стало реформування кримінального законодавства, зокрема заміна поняття «хабар» на «неправомірна вигода», що була запроваджена Законом України від 18 квітня 2013 року «Про внесення змін у деякі законодавчі акти України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» [1]. Ця зміна, закріплена згодом у Законі України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року (далі – Закон) [2], розширила розуміння предмета таких кримінальних правопорушень, включивши не лише матеріальні, а й нематеріальні блага, такі як переваги, пільги, послуги чи нематеріальні активи, отримані без законних підстав. Таке нововведення дозволило привести національне законодавство у відповідність до міжнародних антикорупційних стандартів, зокрема передбачених Конвенцією Організації Об'єднаних Націй проти корупції [3], Кримінальною конвенцією про боротьбу з корупцією (ETS 173) [4], Додатковим протоколом до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 191) [5], згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

У контексті ст. 368 КК України, яка встановлює відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, ключовим є чітке визначення змісту цього поняття. Однак законодавче формулювання потребує уточнення, особливо щодо критеріїв неправомірності, що має важливе значення для правильної кваліфікації корупційних діянь та ефективної боротьби з ними.

У науковій літературі термін «вигода» інтерпретується як багатозначне поняття, зміст якого варіюється залежно від контексту використання. Загалом вигода розглядається як результат, що виражає досягнення певної користі або прибутку внаслідок здійснення конкретних дій, процесів чи подій. У матеріальному вимірі вигода асоціюється з отриманням економічного прибутку, ресурсної вигоди або матеріальних благ, що випливають із господарської діяльності чи соціально-економічної взаємодії. Однак поняття не обмежується лише матеріальними аспектами: у ширшому значенні воно охоплює будь-які позитивні наслідки або переваги, що сприяють підвищенню рівня індивідуального чи колективного добробуту. В економічній науці вигода трактується як категорія, що відображає ефективність прийнятих рішень або реалізованих стратегій з точки зору досягнення бажаного результату. Крім того, у соціогуманітарному контексті поняття може вказувати на суспільну вигоду – позитивний вплив на загальний розвиток, стабільність або добробут суспільства в цілому [6, с. 375; 7, с. 131].

Вбачається, що «вигода» – це багатоаспектна категорія, що відображає сукупність позитивних результатів, отриманих унаслідок здійснення певної діяльності, дій чи рішень, яка може мати як матеріальний, так і нематеріальний характер.

Щодо ключових елементів поняття «вигода», то вони включають наступне:

1. Грошові кошти, що охоплюють національну валюту України – гривню, а також іноземні валюти; майно, яке, відповідно до положень статті 190 Цивільного кодексу України, визначається як окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки; при цьому річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки [8].

2. Переваги – це додаткові матеріальні чи інші вигоди або можливості, які виділяють суб'єкта серед інших, створюючи нерівність у становищі з іншими особами. Наприклад, переваги можуть проявлятися у праві на позачергове чи першочергове отримання певних матеріальних благ, послуг або пільг, що передбачені законом. Незаконними перевагами вважаються ті, що надаються особам, які не мають на них законного права, що водночас порушує інтереси інших громадян.

3. Пільги – це соціальні та інші переваги, передбачені законодавством для окремих категорій осіб, які полягають у звільненні їх від певних обов'язків або в наданні додаткових прав майнового чи немайнового характеру. До майнових пільг належать ті, що передбачають додаткові виплати або повне чи часткове звільнення від обов'язкових платежів. Немайнові пільги включають, зокрема, надання додаткових оплачуваних відпусток, скорочення тривалості робочого часу тощо.

4. Послуга, згідно з положеннями Закону України «Про захист прав споживачів», характеризується як діяльність виконавця, спрямована на надання (передачу) споживачу матеріального чи нематеріального блага, визначеного договором, яка здійснюється на індивідуальне замовлення для задоволення особистих потреб споживача [9].

5. Нематеріальний актив розглядається як немонетарний актив, що не має фізичної форми, але може бути ідентифікованим. До інших вигод нематеріального чи негрошового характеру належать блага, які не мають матеріального втілення або грошового еквівалента, наприклад, отримання певної інформації, присвоєння звань, нагород чи інших подібних благ, що не призводять до майнового збагачення [10, с. 11–12].

Отже, поняття «вигода» вже досить детально розкрито в науковій літературі. Водночас, при кваліфікації кримінального правопорушення за ст. 368 КК України ключовим є саме аспект неправомірності такої вигоди. У Науково-практичному коментарі до КК України вказується, що неправомірна вигода може проявлятися у будь-якій формі – як у вигляді матеріальних благ, так і нематеріальних переваг, послуг чи привілеїв. Її неправомірність полягає в тому, що вона пропонується або приймається без належної правової підстави [11, с. 307].

У цьому контексті постає низка важливих питань: чи можуть узагалі існувати законні підстави для отримання вигоди, і якщо так – у чому саме вони полягають? Іншими словами, чи можна вважати вигоду неправомірною лише за умови, якщо законом прямо заборонено її отримання, чи, навпаки, її правомірність повинна бути чітко визначена на законодавчому рівні? Отже, існуючий підхід до тлумачення поняття неправомірної вигоди у межах ст. 368 КК України та суміжних корупційних правопорушень виглядає недостатньо визначеним. Тому для з'ясування того, що саме надає вигоді ознаки неправомірності, доцільно звернутися до її основних характеристик, а також до наукових позицій, які формують концептуальне розуміння цього явища.

Перший критерій на думку Харченко В.Б. це відсутність законних підстав для надання чи отримання вигоди. Якщо людина передає гроші, цінний подарунок чи обіцяє привілеї без правового обґрунтування, така дія набуває корупційного характеру [12, с. 195]. Наприклад, пропозиція прискорити розгляд документів за «подяку» виходить за рамки закону. Другий критерій – мета впливу. Загороднюк С.О. переконаний, що неправомірна вигода завжди спрямована на те, щоб змусити службову особу діяти чи утриматися від дій, використовуючи своє становище [13, с. 44]. Це може бути як прийняття рішення на користь надавача вигоди, так і ігнорування порушень. Третій критерій стосується форми вигоди. Вона може бути матеріальною – готівка, коштовності, нерухомість – або нематеріальною, як-от кар'єрні обіцянки, пільги чи позитивне висвітлення в медіа.

На противагу цьому, у межах ст. 368 КК України до обов'язкових характеристик неправомірної вигоди належать: 1) її предметом можуть виступати виключно грошові кошти, інше майно, а також переваги, пільги, послуги або нематеріальні активи; 2) зазначені блага пропонуються, обіцяються, передаються або приймаються за відсутності законних підстав [14, с. 135–136]. Крім того, згідно з диспозицією вказаної статті, істотною ознакою є те, що одержувачем неправомірної вигоди виступає службова особа. Це вказує на те, що відповідні правовідносини регулюються нормами законодавства, які поширюються на осіб, наділених владними або адміністративно-управлінськими повноваженнями.

Також спираючись на ст. 1 Закону «неправомірна вигода - грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав». У цьому контексті деякі науковці вважають, що визначений законодавством перелік об'єктів, що можуть становити неправомірну вигоду, доцільно удосконалити [2].

Зокрема, Сивопляс Ю.Ю. обґрунтовує свою думку тим, що грошові кошти, інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи за своєю сутністю є цінностями, однак у цьому переліку законодавець зосередив цінності, які належать до двох сфер: матеріальної та нематеріальної. Водночас, на думку науковця, поняття із цього переліку не є, власне, кримінально-правовими, оскільки в цьому випадку можна запозичити з інших галузей права більш вдалі мовні конструкції [15, с. 125].

Ми погоджуємося з позицією Пушкар О.А. щодо необхідності зваженого підходу до визначення переліку об'єктів, які можуть розглядатися як неправомірна вигода. Водночас ініціатива щодо зміни існуючого підходу до конкретизації такого переліку, зокрема у контексті застосування положень ст. 368 КК України, викликає певні застереження. Діючий нормативний підхід охоплює всі можливі види матеріальних і нематеріальних благ, які можуть становити предмет неправомірної вигоди, і, відповідно, забезпечує необхідну гнучкість при правозастосуванні [16, с. 126].

Звуження цього переліку або його надмірна деталізація може мати зворотний ефект – ускладнити кваліфікацію діянь як корупційних правопорушень, обмежити можливості притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності та створити передури для зловживань і уникнення відповідальності. Відтак, доцільним видається збереження існуючого широкого підходу, який дозволяє адекватно реагувати на різноманітні прояви корупційної діяльності в умовах динамічного розвитку суспільних відносин.

Водночас особливої уваги заслуговує формулювання «без законних на те підстав», яке використовується для визначення поняття неправомірної вигоди у чинному законодавстві, зокрема у ст. 368 КК України та низці інших кримінально-правових норм. Саме ця конструкція

створює труднощі при встановленні того, чи є конкретна вигода неправомірною, а отже, і при кваліфікації дій службової особи як пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди. У зв'язку з цим доцільно переглянути або уточнити зміст зазначеної правової формули для забезпечення її однозначного тлумачення і застосування на практиці.

Запропоноване формулювання забезпечує вищий рівень нормативної визначеності, оскільки усуває оціночний та розпливчастий термін, замінюючи його на юридично конкретизований критерій. Такий підхід сприяє однозначності тлумачення та уніфікації застосування норми, що особливо важливо в умовах правової визначеності як складової принципу верховенства права.

Уточнення також сприяє підвищенню юридичної точності: воно фокусує увагу на межах повноважень службової особи, які прямо визначені законодавством, та на зв'язку її дій із законною службовою діяльністю. Це дозволяє чітко оцінювати правомірність поведінки посадових осіб на основі формалізованих правових критеріїв, а не суб'єктивних уявлень про "законність".

Крім того, запропонована зміна полегшує розмежування правомірної та неправомірної поведінки, що має безпосереднє значення для юридичної кваліфікації дій. Завдяки конкретизації змісту норми зменшується простір для довільного або суперечливого трактування, що своєю чергою знижує ризики зловживань та підвищує довіру до правозастосовної системи.

Висновок. Проблема вчинення корупційних діянь залишається серйозним викликом для правової системи України, що вимагає постійного вдосконалення механізмів протидії корупційним правопорушенням. Запровадження поняття «неправомірна вигода» замість «хабар» стало важливим кроком у реформуванні кримінального законодавства, дозволивши розширити предмет корупційних злочинів до матеріальних і нематеріальних благ та привести національне законодавство у відповідність до міжнародних антикорупційних стандартів. Проте, попри ґрунтовне наукове обґрунтування змісту поняття «вигода», ключовою проблемою залишається недостатня чіткість критеріїв неправомірності, зокрема формулювання «без законних на те підстав» у ст. 368 КК України та Законі України «Про запобігання корупції». Це ускладнює кримінально-правову кваліфікацію і знижує ефективність правозастосування. Збереження широкого нормативного підходу до визначення об'єктів неправомірної вигоди є доцільним, оскільки забезпечує гнучкість у реагуванні на різноманітні прояви корупції. Водночас уточнення критеріїв неправомірності, зокрема заміна оціночної конструкції на юридично конкретизований критерій, пов'язаний із межами повноважень службової особи, сприятиме підвищенню нормативної визначеності, уніфікації правозастосування та зміцненню принципу верховенства права. Такий підхід не лише полегшить розмежування правомірної та неправомірної поведінки, а й знизить ризики зловживань, підвищивши довіру до правової системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність зі стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: пояснювальна записка до проекту Закону України від 18.04.2013. URL: w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46598
2. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. No 1700-VII : станом на 30 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. *Верховна Рада України*. Міжнародний акт від 31.10.2003 р. Міжнародний договір від 18.10.2006 р. № 995. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text
4. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією: Конвенція ради Європи від 27.01.1999 № ETS173 URL: zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_101
5. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (ETS 191) від 15.05.2003 р. Ради Європи від 27.01.1999 р. (ратифікована Україною 18.10.2006 р.). URL: <https://zakon4.rada.gov.ua>
6. Словник української мови : в 11 т. / редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Т. 1 : А-В ; ред. тому : П. Й. Горещкий та ін. Київ : Наук. думка, 1970. 799 с.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
8. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
9. Закон України "Про захист прав споживачів". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
10. Конопельський В. Я., Мармура О. З., Цивільський О. І. Кримінально-правова характеристика корупційних злочинів (у схемах) : посібник для підрозділів Національної поліції. Львів : ЛьвДУВС, 2019. 72 с.
11. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. Тація В. Я., Пшонки В. П., Борисова В. І., Тютюгіна В. І. 5-те видання, допов. Харків: Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
12. Харченко В.Б. Корупційні злочини і порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності, вчинені службовою особою з використанням службового становища. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції: зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (31 берез. 2017 р.). Харків. 2017. С. 195-196.
13. Загороднюк С. О. Неправомірна вигода як предмет корупційних злочинів. Південноукраїнський правничий часопис. 2014. № 2. С. 47–49.
14. Старка А. Б. Поняття неправомірної вигоди у контексті кримінально-правової характеристики ст. 369-3 КК України. Збірник наукових статей. 2019. № 1(10). С. 133– 140.
15. Сивопляс Ю. Ю. Сучасний стан та перспективи вдосконалення поняття «неправомірна вигода». Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Вип. 1(7). С. 117–121.
16. Пушкар, О.А. 2024. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ. *Ірпінський юридичний часопис*. 4(13) (Бер 2024), 124–131. DOI:[https://doi.org/10.33244/2617-4154-4\(13\)-2023-124-131](https://doi.org/10.33244/2617-4154-4(13)-2023-124-131).